

پایگاه جغرافیای شهری در ایران

○ کیومرث ایراندوست

- پایگاه علم جغرافیا در ایران
- «جلد اول» پایگاه جغرافیای شهری در ایران
- مصطفی مؤمنی
- ناشر: فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران،
- ۱۳۷۷، ۴۱۳ ص.

و برنامه‌ریزی شهری معاصر در ایران را از سرآغاز علمی آن به صورت جامع و همه جانبه مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و با کاربرد تحلیل تکوینی، تحلیل ساختاری و تحلیل کارکردی؛ کیفیت هر دوره را به شکلی تطبیقی با جغرافیای شهری غرب به شکلی موشکافانه مورد ارزیابی قرار داده است.

کتاب پایگاه جغرافیای شهری در ایران در چهار بخش تدوین شده است: در بخش اول «پیشگفتار»، مؤلف هدف از تألیف کتاب و شیوه مطالعه و بررسی را مورد اشاره قرار داده است.

در بخش دوم (مقدمه) به شکلی عمیق به زمینه‌های شکل‌گیری و توسعه شهرنشینی نوین در جهان و شهرشناسی نوین در رابطه با ایران اشاره شده و سابقه مسئله مورد تحلیل قرار گرفته است. در ادامه نیز شیوه‌های مختلف نگرش در جغرافیای شهری از جمله ریخت‌شناسی چشم‌انداز فرهنگی؛ جغرافیای شهری کارکردگرا، ساختارگرا، رفتارگرا؛ جغرافیای شهری کمی و نظریه‌ای و دیدگاه جغرافیای شهری کاربردی مرور شده است.

در بخش سوم کتاب مراحل جغرافیای شهری در ایران مورد بحث قرار گرفته است. در این بخش ضمن بررسی زمینه‌ها و علل شکل‌گیری شهرنشینی معاصر در ایران، ویژگی‌های این پدیده مرور شده و جغرافیای شهری ایران در چهار مرحله مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است:

۱- مرحله اول: **جوانه‌های جغرافیای شهری از تأسیس دارالفنون تا تأسیس دارالمعلمین:** که دوره آغازین جغرافیا و جغرافیای شهری به سبک جدید و علمی بوده است.

۲- **مرحله دوم: جغرافیای شهری از دارالمعلمین عالی (۱۳۷۰) تا ایجاد رشته مستقل جغرافیا (۴۰-۱۳۳۹):** که در این دوره رشته تاریخ جغرافیا تأسیس شده و جغرافیای شهر درسی فرعی و اغلب جغرافیای انسانی بوده است. بیشتر تألیفات این دوره در زمینه جزوات درسی و کتب عام در زمینه جغرافیای انسانی بوده است.

۳- **مرحله سوم: جغرافیای شهری از سال ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۷ (انقلاب اسلامی) است،** که با استقلال رشته جغرافیا و شروع دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری جغرافیا در کشور و پیش‌بینی واحدهای جغرافیای شهری آغاز شد. در

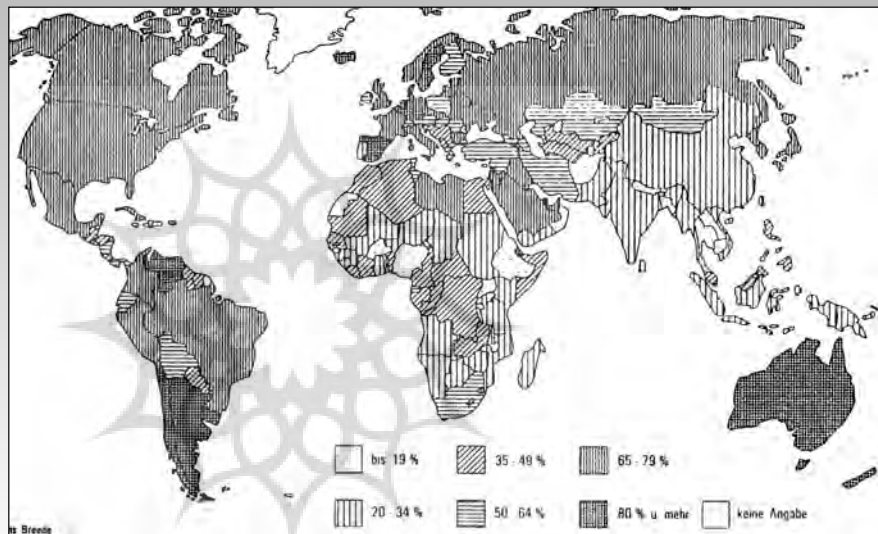
«به هنگامی که در اروپا سرمایه‌داری صنعتی و شهرنشینی بزرگ ریشه می‌گرفت، شخصیت ملی جامع‌الشرایط و فرهیخته‌ای چون میرزا تقی‌خان امیرکبیر باورمندانه در اندیشه اخذ دانش و فنون غربی افتاد و دستور ساختمان دارالفنون را در اوایل سال ۱۲۶۶ (۱۸۴۹ میلادی) در زمینی واقع در شمال شرقی ارک سلطنتی داد، که دو سال بعد بنا به قول محمدخان اعتمادالسلطنه در جلد سوم **مرآةالبلدان** در روز یکشنبه پنجم ماه ربیع‌الاول از سال ۱۲۶۸ هجری قمری توسط **ناصرالدین شاه** قاجار افتتاح گردید. اثرات علمی بهره‌برداری از این اولین دانشگاه به سبک نو را از نظر جغرافیا، استاد ارجمند جناب آقای دکتر **محمدحسن گنجی** روشن فرموده‌اند. تنها باید بیفزایم که بروز و ظهور فضای گسترده غرب‌گرایی دوره ناصری و پیدایی ضرورت گسترش شهری اروپاگونه دارالخلافه تهران بود که برخی از استادان دارالفنون را به شیوه متداول اروپای غربی به فکر تهیه نقشه شهری و سرشماری نفوس و مسکن تهران انداخت. با سیر پذیرش عمل تدریجی و آرام اندیشه‌های غربی توسط قشری از حکومت و مردم و پیوستن ایران به دایره بازرگانی بازار سرمایه‌داری و تثبیت سلطه استبدادی سلسله قاجار بر کشور به پایتختی تهران، رشد جمعیت پایتخت نیز شتاب می‌گیرد. از این زمان چند نقشه و نوشتار جغرافیایی، پایه‌گذار جغرافیای شهری به یادگار مانده است: نقشه شهر تهران به سعی **علی‌قلی میرزا اعتمادالسلطنه** رئیس وقت دارالفنون و اهتمام **موسیو کوزیوا اتریشی** - معلم توپخانه، حساب، هندسه، جغرافیا و جنگ‌های معروف در دارالفنون و دو تن از شاگردان دارالفنون- در جمادی الاولی سنه ۱۲۷۵ ه. ق. (۱۸۵۸ م) تهیه و طبع می‌شود. این نقشه را باید قدیمی‌ترین نقشه صحیح شهر تهران برای شهرپژوهی جغرافیایی تهران آن زمان محسوب داشت.»

کتاب **پایگاه جغرافیای شهری در ایران** نوشته یکی از برجسته‌ترین جغرافی‌دانان نسل جدید است که جزء اولین دانشجویان بورسیه جغرافیا بوده که به همت دکتر **ایرانپور جزنی**، بنیانگذار گروه جغرافیای دانشگاه شهید بهشتی به آلمان اعزام شد و به راهنمایی ایرانشناس و جغرافی‌دان نامی پروفیسور **اکارت اهلرز** در سال ۱۳۵۵ درجه دکتری خود را اخذ کرد. دکتر **مصطفی مؤمنی** در کتاب خود با احاطه علمی بر مطلب، پایگاه جغرافیای شهری

نویسنده در کتاب خود
با احاطه‌ی علمی بر مطلب،
پایگاه جغرافیای شهری و
برنامه‌ریزی شهری
معاصر در ایران را
از سرآغاز علمی آن
به صورت جامع و
همه‌جانبه مورد تجزیه و
تحلیل قرار داده و
با کاربرد تحلیل تکوینی،
تحلیل ساختاری و
تحلیل کارکردی،
کیفیت هر دوره را
به شکلی تطبیقی
با جغرافیای شهری غرب
به شکلی موشکافانه
مورد ارزیابی
قرار داده است

شهرهای بیش از دو میلیون نفر جمعیت جهان در سال ۱۹۹۰ (مأخذ: آمارهای ۱۹۹۰، United Nations)

ضریب شهرنشینی کشورهای جهان در سال ۱۹۹۰ (مأخذ: World Population Data sheet, ۱۹۹۱)

هر دوره موضوع معرفی و تجزیه و تحلیل شده‌اند.

این کتاب از تبیین پایگاه جغرافیای شهری فراتر رفته و خود به منبعی جامع در جغرافیای شهری و تبیین‌کننده ماهیت جغرافیای شهری تبدیل شده است. علاوه بر این، این اثر با استفاده و معرفی بیش از ۳۸۰ منبع فارسی و ۳۰۰ منبع لاتین به یک مرجع بالارزش در جغرافیای شهری بدل شده است. وجود نمایه شهرها، کشورها، حوزه‌های فرهنگی، ناحیه‌ها، قاره‌ها و مکان‌ها و نمایه‌های مؤلفین (لاتین و فارسی) و مترجمین از نقاط قوت و اعتبار این اثر است. علاوه بر آن برخورداری از نوشتاری روان و پرهیز از اضافه‌نویسی‌ها بر جذابیت آن افزوده است.

همان‌طور که مؤلف در مقدمه اشاره کرد، نوشته‌هایی را در زمره آثار مربوط به شهرشناسی و شهرپژوهی جغرافیایی و برنامه‌ریزی شهری محسوب کرده است که از نظر روش‌شناسی (نظری و علمی) و محتوایی دارای برخورد جغرافیایی با شهر بوده، هر چند که آنها را غیر جغرافی دانان تدوین کرده باشند. بر این اساس این کتاب منبعی بالارزش نه تنها در جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری بلکه در بیشتر رشته‌های مربوط به شهر به شمار می‌رود. پایگاه جغرافیای شهری در ایران بدون شک اثری کم‌نظیر و ماندگار در جغرافیای شهری خواهد ماند.

این دوره الگوبرداری از تحقیقات خارجی، پژوهش‌های دانشجویان در چهارچوب رساله‌ها و بررسی‌های مشترک با اساتید خارجی و انتشار پژوهش‌های مستقل خارجی در زمینه جغرافیای شهری ایران به عنای ادبیات جغرافیای شهری بسیار کمک کرد.

۴- مرحله چهارم: پس از انقلاب اسلامی: که با ضرورت یافتن برخورد علمی با مسائل و مشکلات، دایر کردن رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، گسترش دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری، بازگشت تحصیل کرده‌های خارج از کشور، برگزاری سمینارها و کنگره‌های جغرافیایی و انتشارات مجلات تخصصی جغرافیایی و از این دست، جغرافیای شهری به اوج و تکامل خود رسید.

در این بخش همان‌طور که اشاره شد به موازات بررسی تحول جغرافیای شهری در داخل، رشد و تحول این رشته خصوصاً در ارتباط با مطالعات ایرانی در خارج از کشور (اروپا) بررسی شده است.

همچنین مطالعات شهری هر دوره بررسی شده و گروه‌های جغرافیای تأسیس شده در دانشگاه‌های عمده کشور مورد اشاره قرار گرفته است. در همین بخش به طور تفصیلی منابع خارجی و مطالعات جغرافیایی معتبری که غالباً به زبان فارسی برگردانده نشده‌اند، به همراه تألیفات فارسی، به تفکیک